

Examenverslag van economie havo, tweede tijdvak (2023)

Beste leerling,

In dit examenverslag voor leerlingen proberen we een zo goed mogelijk antwoord te geven op de volgende vraag:

In hoeverre was het examen te maken met behulp van de op de cursus behandelde kennis & vaardigheden?

Om een zo duidelijk mogelijk verslag te maken, hebben we de vragen onderverdeeld in 4 categorieën.

- I. Algemene (niet vak gerelateerde) kennis & vaardigheden
- II. Alleen-kennis/aanpak-uit-de-cursus-vraag
- III. Een-stapje-extra-vraag.
- IV. Niet voorgekomen in de cursus

De eerste categorie doet een beroep op algemene basisvaardigheden, welke we bekend veronderstellen. Categorie II en III zijn vragen die op te lossen zijn met de kennis en vaardigheden die je op de cursus geleerd hebt. De laatste categorie vragen is op de cursus niet aan bod gekomen. In *bijlage 1*, achteraan dit document, vind je een nadere toelichting van deze categorieën.

Het is belangrijk om te beseffen dat deze categorieën niets zeggen over de moeilijkheidsgraad van een vraag. Een vraag die rechtstreeks op te lossen valt met kennis en vaardigheden uit de cursus (categorie II) kan best een pittigere opgave zijn dan een vraag die niet is voorgekomen tijdens de cursus (categorie IV).

Mocht je vragen of opmerkingen hebben naar aanleiding van dit examenverslag, dan horen we dit uiteraard heel graag! Je mag ons hier altijd over mailen op info@sslleiden.nl.

Met vriendelijke groet,

Hans Huibregtse

opgave	vraag	aantal punten	categorie vraag	
				toelichting categorie keuze:
1	1	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Inkomen' hebben we bij het subblok 'Hoe komen we aan inkomen?' het begrip 'ruilen over tijd' besproken. In deze uitleg zijn zowel de definitie als een examentip over de formulering besproken. Met de definitie kon je de gevraagde context koppelen aan het begrip en vervolgens kon je met de formuleertip de volledige punten halen voor je antwoord.
	2	3	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Deze vraag is een rekenopgave die je met het 'Algemeen stappenplan' uit de uitleg 'Cursusoverzicht' goed kon uitwerken. Voor deze vraag kon je gebruikmaken van het 'Algemeen stappenplan' met als einddoel om de procentuele afname van de vraag bij een belastingverhoging van 75% te berekenen. Dit einddoel kon je afleiden uit de doelstelling van de overheid. Vervolgens kon je de tussenstappen bepalen in de tabel bij het 'Algemeen stappenplan'. Doordat de vraag gaat om een verandering kon je de tussenstappen direct aflezen: (1) Bepaal oud (gastarief) (2) Bepaal nieuw (gastarief) en (3) bepaal verandering (gastarief en vraag). Alle oude gegevens waren al gegeven. Voor het berekenen van de nieuwe gegevens van het gastarief was er een extra denkstap nodig. Deze denkstap was om de nieuwe energiebelasting door te rekenen in de tarieven uit de in het bronnenboekje gegeven tabel. Met deze stap kon je het eerste punt voor de vraag scoren. Om de verandering van het gastarief te berekenen, kon je gebruik maken van de formule die we hebben besproken in de uitleg 'Rekentechnieken' bij het einddoel '% verandering berekenen'. Met deze formule was het tweede punt te behalen. Voor het laatste punt was de uitleg 'Elasticiteiten' nodig. Dit kon je herkennen doordat de prijselasticiteit van gas gegeven was. Met de formule bij 'Berekenen prijselasticiteit' kon je de gegevens correct invullen en daarmee de vraagverandering uitrekenen en het antwoord geven op de vraag.
	3	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het eerste punt van deze vraag kon je de uitleg 'Economische kringloop' gebruiken. Hier hebben we bij het subblok 'De kringloop' de oorzaken van economische groei besproken. Zo kon je bepalen dat het BBP zou toenemen en de gezinnen meer te besteden hadden. Vervolgens kon je de extra denkstap zetten door te bedenken wat mensen met dat extra inkomen konden doen. Enerzijds gaan zij daarmee meer vragen op de markt en zal het gasverbruik stijgen, dit hebben we ook besproken tijdens de uitleg 'Economische kringloop'. Anderzijds zouden ook investeringen toenemen door het toegenomen inkomen (bijvoorbeeld in verduurzaming), waardoor het gasverbruik zou afnemen.
	4	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Deze uitspraak kon je uitleggen met behulp van de uitleg 'Economische kringloop'. In deze uitleg hebben we besproken bij het subblok 'De kringloop' dat het BBP toeneemt bij economische groei. Vervolgens kon je met de kringloop redeneren dat dan de consumenten meer inkomen hebben, waardoor de belastingpeil, die we hebben getekend in de kringloop, naar de overheid ook toeneemt. Hiermee kon je ook oefenen op de cursus, bijvoorbeeld bij opgave 129 uit de opgavebundel.

	5	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Economische kringloop' hebben we de oorzaken van 'Economische groei' behandeld. Hier hebben we geconstateerd dat extra bestedingen leiden tot een verhoogd BBP en daarmee tot Economische groei. Ook hebben we het begrip 'subsidie' besproken in de uitleg 'Marktwerking' bij het subblok 'Overheidsingrijpen', hierbij hebben we besproken dat de Q_a verandert waardoor er meer van wordt verkocht. Zo kon je afleiden dat de bestedingen daardoor stijgen. Bovendien hebben we in de uitleg 'Marktwerking' besproken dat een verhoogde prijs leidt tot minder vraag. Door het belastingtarief stijgt de prijs en kon je een negatief effect op de economisch groei beargumenteren.
2	6	1	I	Welke algemene kennis & vaardigheden kon je gebruiken? Bij deze vraag kon je je algemene leesvaardigheden gebruiken. Dit is niet in de cursus behandeld, omdat het Cito dit beschouwt als een algemene (vakoverstijgende) vaardigheid. In de tekst kon je vinden dat 'bij elke vlucht alleen de bezettingsgraad van de vliegtuigen zal dalen'. Daaruit kon je afleiden dat het hier dus niet om een afname in vluchten maar om een afname in passagiers ging. Zo kon je de juiste argumentatie opstellen en de punten verdienen voor deze vraag.
	7	3	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Deze vraag is een rekenopgaven die je met het 'Algemeen stappenplan' uit de uitleg 'Cursusoverzicht' goed kon uitwerken. Als einddoel kon je kiezen om het percentage mensen dat blijft vliegen bij een prijsstijging van $\&50$ euro te berekenen. Vervolgens kon je de tussenstappen bepalen in de tabel bij het 'Algemeen stappenplan'. Doordat de vraag gaat om een verandering kon je de tussenstappen direct aflezen: (1) Bepaal oud (prijs vliegticket = 300 euro) (2) Bepaal nieuw (prijs vliegticket = 307,5 euro) en (3) bepaal verandering. Voor stap (1) en (2) waren alle gegevens gegeven in de vraag, voor stap (3) kon je de formule voor elasticiteit gebruiken. Dit kon je herkennen doordat de elasticiteit van de vliegtickets gegeven was. In de uitleg 'Elasticiteiten' hebben we bij het subblok 'Rekenen met elasticiteiten' de formule met voorbeelden behandeld. Aan de hand van deze formule kon de verandering goed worden berekend. Hiermee kon je alle punten voor deze vraag scoren.
	8	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Elasticiteiten' hebben we bij het subblok 'Redeneren' een schema gemaakt waar je uit kon afleiden wat een veranderende elasticiteit voor invloed heeft op de vraag. In de vraag staat dat er een minder prijselastische vraag geldt bij lange vluchten. Hieruit kon je afleiden in het redeneerschema dat dan de vraag minder daalt bij een verhoging van de prijs. Met deze kennis kon je vervolgens de juiste conclusie trekken.
	9	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Voor het beantwoorden van deze vraag kon je de uitleg 'Marktwerking' gebruiken. Dit kon je herkennen aan het feit dat de vraaglijn verandert, deze lijn hebben we besproken in deze uitleg bij het subblok 'Vraag- en aanbodgrafieken'. In deze uitleg hebben we een tabel gemaakt met alle soorten verschuivingen en de oorzaken en effecten ervan op de grafiek. In de tabel kon je vinden dat een verandering van de prijs van een substitutiegoed ervoor zorgt dat de vraaglijn verschuift. De extra denkstap die je hier kon zetten was dat als de prijs van tickets stijgt, dat er meer vraag ontstaat voor het substitutiegoed. De definitie van 'substitutiegoederen' staat ook in de begrippenlijst onder 'Marktwerking'.

	10	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? De eerste twee punten konden worden behaald met behulp van de uitleg 'Marktwerking'. Bij het subblok 'Vraag- en aanbodgrafieken' hebben we besproken hoe je met formules de evenwichtsprijs kan berekenen. Met behulp van deze informatie kon je de nieuwe en de oude evenwichtsprijs bepalen.
		1	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Het derde punt kon je halen door te berekenen hoeveel procent van het accijns de vliegmaatschappij zelf moest betalen. De extra denkstap die hiervoor nodig was, was dat je de accijns kon vergelijken met de stijging van de evenwichtsprijs. Door deze namelijk van elkaar af te halen, kon je berekenen welk bedrag de luchtvaartmaatschappij zelf moet betalen. Als laatste stap kon je hiermee het percentage uitrekenen. In de uitleg 'Rekentechnieken' bij einddoel '% berekenen' hebben we deze formule besproken. Hier heb je tijdens de cursus ook mee kunnen oefenen, bijvoorbeeld bij opgave 57 uit de opgavenbundel.
	11	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Voor deze vraag kon je de overheidsinkomsten berekenen. Op de cursus hebben we in de uitleg 'Marktwerking' bij het subblok 'Overheidsingrijpen' besproken dat accijnzen door de overheid worden opgelegd en betaald moeten worden aan de overheid. De extra denkstap die hier gezet kon worden, was dat dit afhankelijk is van de hoeveelheid die er wordt verkocht en de hoogte van het accijns (want per verkocht product krijgt de overheid de inkomsten van het accijns). Het eerste punt van de vraag kon je vervolgens halen door de verkochte hoeveelheid uit te rekenen. Hierbij kon je gebruik maken van het subblok 'Vraag- en aanbodvergelijkingen' uit de uitleg 'Marktwerking'. Daarin hebben we, aan de hand van een stappenplan met voorbeeld, besproken hoe je dit kon aanpakken. Het tweede punt kon je halen door de verkochte hoeveelheid te vermenigvuldigen met de accijns.
3	12	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het beantwoorden van deze vraag kon je de uitleg 'Arbeidsmarkt' gebruiken. Hier hebben we besproken dat er bij een hoger loon meer aanbod is van arbeid. Ook hebben we bij de uitleg 'Inkomen' bij subblok 'Belastingsom' de effecten van heffingskortingen besproken. Met behulp van deze kennis kon je de stelling goed uitleggen en beide punten scoren voor deze vraag.
	13	2	I	Welke algemene kennis & vaardigheden kon je gebruiken? Er is een aanvulling op het correctievoorschrift gepubliceerd die betrekking heeft op deze vraag. Je krijgt voor deze vraag altijd de volledige twee punten.
	14	2	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Het 'gemiddelde belastingtarief' is niet besproken op de cursus, omdat dit grotebakstof is.
	15	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je gebruik maken van de uitleg 'Inkomen' bij het subblok 'Hoe beïnvloed de overheid inkomen?'. Hier hebben we het begrip 'nivelleren' besproken en uitgelegd dat dit begrip zijn toepassing heeft op de netto inkomens. Dus om met een berekening te laten zien dat er wordt genivelleerd zijn de netto inkomens nodig. Hoe je dit uitrekenen hebben we besproken in de uitleg 'Inkomen' bij 'Belastingsom'. Met behulp van dit stappenplan kon je het eerste punt halen door zowel voor de hoogste als laagste inkomens het netto-inkomen te bepalen.
		1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Het tweede punt bij deze vraag kon je scoren door de ratio uit te rekenen tussen het lage en het hoge inkomen. Het berekenen van een ratio (verhouding) is niet besproken tijdens de cursus, omdat het grotebakstof is.

	16	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Deze vraag kon je maken aan de van hand van de uitleg 'Prijsspeil en conjunctuur'. Bij subblok 'Kenmerken conjunctuur' hebben we hier een tabel gemaakt van alle onderdelen die je moet kennen bij zowel hoog- als laagconjunctuur. Uit deze tabel kon je afleiden dat de overheid beleid kan voeren door de 'belastingen' of de 'overheidsbestedingen te veranderen. De extra denkstap die hierbij gezet kon worden is dat je met behulp van bron 3 uit het bronnenboekje de belastingen kon bepalen. Hier stonden namelijk de veranderingen van de overheidsinkomsten in. Door middel van een optelsom, kon je berekenen hoeveel minder belastinginkomsten de overheid kreeg. Vervolgens kon je met de begrippen 'procyclisch' en 'anticyclisch' die we ook hebben besproken bij de tabel 'Kenmerken conjunctuur' en het resultaat van de veranderende belasting de juiste conclusie trekken.
4	17	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Bij deze vraag kon je de prijs en afzet bepalen in een grafiek bij een monopolist. Dit hebben we behandeld in de uitleg 'Omzet, kosten en winst', bij subblok 'Examenvraag: P en Q vinden'. Hier hebben we het Stappenplan Q en P vinden' behandeld om zowel de afzet als de prijs te bepalen. Aan de van hand van dit stappenplan kon je de juiste twee getallen aflezen in de grafiek en de volledige punten scoren.
	18	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Omzet, kosten en winst' hebben we behandeld hoe je de totale winst kunt berekenen. In de tabel bij het subblok 'Overzicht formules' hebben we hiervoor alle formules behandeld die je nodig hebt om deze vraag op te lossen. Zo kon je daar de formule voor TO, TK en TW vinden. Met de gegevens uit de grafiek en de gevonden P en Q bij opdracht 17 kon je deze formules correct invullen en alle punten scoren voor deze vraag.
	19	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Het begrip 'verzonken kosten' hebben we besproken in de uitleg 'Verzekeren'. We hebben stilgestaan bij de definitie en een voorbeeld, met deze kennis kon je de vraag beantwoorden.
	20	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Deze vraag kon je volledig beantwoorden met behulp van de uitleg 'Elasticiteiten' met het schema 'Redeneren'. In dit schema hebben we besproken wat noodzakelijke goederen zijn en dat deze goederen altijd 'prijsinelastisch' zijn. Met dit schema kon je vervolgens de juiste opties kiezen en het punt scoren.
	21	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het eerste punt kon je gebruikmaken van de uitleg 'Marktwerking'. Hier hebben we bij het subblok 'Overheidsingrijpen' het begrip 'maximumprijs' besproken en de gevolgen ervan uitgewerkt in een grafiek. Met deze uitwerking kon je constateren dat de prijs lager zal komen te liggen.
		1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Het begrip 'patent' is niet expliciet tijdens de cursus besproken, omdat het grotebakstof is.
		22	2	I
5	23	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Deze vraag kon je beantwoorden met behulp van de uitleg 'Speltheorie'. Voor het eerste punt kon je gebruikmaken van het subblok 'Stappenplan uitkomst', daarmee kon je de dominante strategie van beide spelers bepalen. Daar hebben we ook gefocust op de formulering aan de hand van getallen, wat je kon gebruiken om antwoord te geven op de vraag. Met deze uitkomst kon je vervolgens samen met het subblok 'Gevangenendilemma' bij de uitleg 'Speltheorie' goed formuleren waarom je dan te maken hebt met een gevangenendilemma.
	24	1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Het begrip 'zelfbinding' is niet voorgekomen op de cursus, omdat dit grotebakstof is.

	25	3	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? In de uitleg 'Verzekeren' hebben we het begrip 'risicoaversie' besproken en stilgestaan bij de definitie en een voorbeeld. Vervolgens was de extra denkstap nodig dat risicomijdend het gevolg heeft dat je meer bereid bent te betalen voor een verzekering dan voor het risico. Zo wist je dat je de premie kon vergelijken met het schadebedrag. Deze twee berekeningen kon je maken aan de hand van de uitleg 'Rekentechnieken'. Zo kon je daaruit afleiden welke aanpak je nodig had bij het rekenen met procenten en waardes. Daarna kon je op basis van de resultaten een volledige conclusie trekken over het gedrag van ABC.
	26	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Bij de uitleg 'Verzekeren' hebben we zowel het begrip 'moral hazard' besproken als de oplossingen daarvoor. We hebben geconstateerd dat een oplossing werkt als het ervoor zorgt dat mensen voorzichtiger zijn. Voor deze vraag kon je de extra denkstap zetten om bij de verschillende polisvoorwaarden te bedenken of dat ervoor zou zorgen dat mensen voorzichter zijn. Daarmee kon je de juiste twee voorwaarden kiezen en de juiste onderbouwing geven.
6	27	2	I	Welke algemene kennis & vaardigheden kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je gebruikmaken van je lees- en redeneervaardigheden. Cito ziet deze vaardigheden als algemene vaardigheden.
	28	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de begrippenlijst staat bij 'Economische kringloop' dat het BBP gelijk is aan de toegevoegde waarde. Deel-Kar maakt door de omzet (waarschijnlijk) winst en zal daarmee met hun dienst waarde toevoegen. Dit komt terecht in het BBP waardoor er toegevoegde waarde ontstaat.
	29	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je de uitleg 'Omzet, kosten en winst' gebruiken. In deze uitleg hebben we het gehad over dat winst afhankelijk is van de opbrengsten en kosten van een bedrijf. Ook had je het begrip 'asymmetrische informatie' nodig, dit begrip is besproken in de uitleg 'Verzekeren'. Met de definitie van dit begrip kon je uitleggen wat in deze situatie de asymmetrische informatie is en het eerste punt halen. Vervolgens kon je de koppeling maken tussen het effect van de asymmetrische informatie en de opbrengsten van Deel-Kar en ook het tweede punt scoren.
	30	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Verzekeren' is het begrip 'moral hazard' besproken aan de hand van de definitie en een voorbeeld. Daardoor kon je het begrip goed koppelen aan de context van de vraag om het eerste punt te halen.
		1	I	Welke algemene kennis & vaardigheden kon je gebruiken? Voor het tweede punt van de vraag kon je gebruikmaken van je lees- en redeneervaardigheden. Cito ziet deze vaardigheden als algemene vaardigheden. Er staat namelijk in de tekst vermeld dat de auto goed verzekerd is (en dus verhuurders zich geen zorgen hoeven te maken).
	59			

verdeling per categorie:

categorie	aantal punten	percentage
I	8	14%
II	31	53%
III	15	25%
IV	5	8%
	59	100%

In hoeverre was het examen te maken met behulp van de op de cursus opgedane kennis & vaardigheden?

Dit gold voor: 92% van de vragen (namelijk categorie I, II en III).

Bijlage 1: Toelichting categorieën

Categorie I: Algemene (niet vak gerelateerde) kennis & vaardigheden

Dit betreft de volgende vragen: vragen waarbij een beroep wordt gedaan op algemene kennis & vaardigheden. Dit zijn kennis & vaardigheden die niet zijn opgenomen in de eindtermen in de syllabus.

Categorie II: alleen-kennis/aanpak-uit-de-cursus-vraag

Dit betreft de volgende vragen:

- Vragen die letterlijk voorkomen in de uitleg (in de uitleg of in een klassikaal voorbeeld);
- Vragen die letterlijk met een stappenplan op te lossen zijn;
- Vragen die vergelijkbaar zijn met opgaven uit de opgavenbundel die vrijwel altijd worden opgegeven door de hoofddocent;
- Theorievragen die niet worden behandeld op de cursus, maar die we je van tevoren via de vakkenpagina geadviseerd hebben te leren (uit bijv. Samengevat);
- Vragen die vergelijkbaar zijn met vragen uit de voorbereidende opgaven.

Categorie III: een-stapje-extra-vraag

Dit betreffen vragen waarbij je, de naam zegt het al, een stapje extra moet zetten. Oftewel: je moest je kennis en vaardigheden behandeld tijdens de cursus combineren met een stukje 'inzicht'. Bijvoorbeeld:

- Je moet net even buiten het stappenplan om denken;
- Je moet informatie uit de tekst halen om een bepaalde variabele voor een formule of berekening uit te rekenen.

Categorie IV: niet voorgekomen op de cursus

Dit betreft de volgende vragen:

- Vragen over grotebakstof (examenstof die niet behandeld is tijdens de cursus). De stof is niet voorkomen in de standaard opgegeven opgaven, de voorbereidende opgaven of opgegeven stof op de vakkenpagina.
- Vragen waarvan je redelijkerwijs niet kon vaststellen dat het om een op de cursus behandeld concept in een andere context gaat.